

**İLKÖĞRETİM ÇAĞI ÇOCUKLARI DİNİ TASAVVURUNDA SOSYAL DOKU ÖZELLİKLERİ:
(SAKARYA ÖRNEĞİ)***
**PERCEPTION OF HELL AND HEAVEN IN ELEMENTARY SCHOOL LEVEL CHILDREN'S PICTURES:
(SAKARYA SAMPLE)**

Hatice Sümeyye ULCAY**

Öz

Bu çalışmada çocuk resimlerinden yola çıkarak, sosyal dokunun çocukta dini tasavvur özelde ise cennet ve cehennem tasavvuruna etkisinin tespiti hedeflenmektedir. Araştırma kapsamını, 2010-2011 öğretim yılında, Sakarya İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı beş ilköğretim okulunda eğitim ve öğretim gören 500 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın temelini nitel araştırma yöntemi oluşturmaktadır. Çalışmada çocukların cennet ve cehennem tasavvuru, çizdikleri resimler üzerinden analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmada sosyal doku özellikleri bakımından çocuğun dini tasavvurunu etkileyen bulgular içerik yönünden; demografik özellikler, sosya-kültürel çevrenin ve medyanın etkisi şeklinde belirlenen üç temaya göre ele alınmıştır. Çalışma için veri oluşturan bu resimler, betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Sonuçta çocukların demografik sosya-kültürel özelliklerinin cennet ve cehennem resimleri üzerinde etkisi görülmüş, medyanın çocuğun dini tasavvurunda olumsuz etkileri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Resmi, Çocuk Psikolojisi, Cennet ve Cehennem Tasavvuru.

Abstract

The effect of social interaction on children's perception of religion and more specifically perception of hell and heaven is investigated in this study. This research includes 500 students from 5 of elementary schools from Sakarya Ministry of National Education during 2010-2011 academic calendar. Basis of this research is founded on qualitative research analysis. Children's perception of hell and heaven was analyzed through the pictures drawn by themselves. Children's perception was analyzed in three segments by social interaction: Demographics, social-cultural environment, and media. Pictures drawn by children were samples of this study and they were analyzed using descriptive analysis method. As a result, effect of demographics and social-cultural environment were observed with media affecting children's perception of religion negatively.

Keywords: Child Drawing, Child Psychology, Perception of Hell and Heaven.

1. Giriş

Resim sanatı tarih boyunca iletişimin etkili ve önemli yollarından biri olup yazılı kültürden daha önceki tarihe dayanmaktadır (Artut, 2004: 24). Çizilen resimler, bireyin duygularının (Venger, 2011), bilinçaltına atılmış rahatsız edici düşüncelerinin, kabul edilmesi güç fikirlerinin dışa vurumu olarak yorumlanmıştır (Sechenov, 1996). Resimlerin kişinin dünyasını anlatması açısından önemli görülmesi neticesinde resimler, çeşitli tekniklerle analiz edilmiş, önceleri zeka testlerine daha sonra kişilik testlerine yardımcı birer kaynak olarak kullanılmıştır.¹ Psikolojide resim; derinlik, kurgu, renk gibi sanatsal açılardan uzak, salt ruhsal gelişim ve ruhsal problemler açısından ilk kez 1890'da Binet tarafından *Resimlerin Tefsiri* adlı yayımla ele alınmıştır (Arıcı, 2006: 15). Özellikle çocuk resimlerinin Alfred Binet'ten sonra psikolojik açıdan psikologlar tarafından ele alındığı görülmektedir.

Çocuk resimleri ve anlatımları üstüne yapılan ilk çalışmalar, farklı yaşlarda çocukların yaptıklarını (çizimlerini, yada yaptıkları resimleri-çizimleri) gözlemlemeye odaklanmıştır. Cooke (1885) ilk çalışmalarının konusu olan çocuk resimleri ile ilgili olarak sanatsal yaşamın evrelerini tarif eden ve çocuğun eğitimi için bu bulgunun önemini vurgulayan bir makale yazmış, Corrada Ricci (1887) ise çocuğun resmine ilk defa sanatsal bir değer atfeden kişi olmuştur (Malchiodi, 2005). Lamprect tarafından, Saksonya'da Kraliyet Kültür Tarihi ve Evrensel Tarih Enstitüsünde bir çocuk psikolojisi bölümü açılması da bunun sonuçlarındandır. Bu bölümde yürütülecek araştırmalar için tüm dünyadan çocuk resimleri toplanmaya başlanmıştır (San, 1983: 94-95). Burt (1921), insan resmi çizmeyi birkaç zeka testinden biri olarak kullanmış ve Goodenough (1926), Buck (1948), Machover (1949), Hammer (1958), ve Haris (1963) ve Koppitz (1968)

* Bu makale İlköğretim Çağı Çocuk Resimlerinde Cennet ve Cehennem Tasavvuru isimli yüksek lisans tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Öğrencisi.

¹ Örneğin "Bir insan çiz" testi Gudinaf tarafından 1926 yılında bir zeka testi olarak geliştirilmiştir. Machover'den etkilenen John Buck 1948 yılında "Ev, Ağaç ve İnsan Çiz" testini geliştirmiştir. Bu test, kişilik testi olarak geliştirilen "ilk resim testi" kabul edilir ve hala yaygın olarak kullanılmaktadır. (Semenova ve Semenova, 2006; Halmatov, 2015: 2).

çocuk resimleri üzerinde incelemelere devam etmiştir (Malchiodi, 2005). İlk kez 1931 yılında Appel ve 1942 yılında Wolff aile resimlerinin çocukların kişiliklerini anlamada işe yaradığını öne sürmüştür (Malchiodi, 2005: 219).

Çocuk resimlerini estetik gelişimleri açısından inceleyen Kellog, dünyadaki farklı kültürlerde yaşayan 30.000 den fazla çocuğun resimini kategorize ederek bir atlas oluştururken Lowenfeld, çocukların çizimlerinden onların psikolojik eğilimlerini incelemiştir (Ünal, akt. Batı, 2012: 64). 1947 yılında Lowenfeld'in çocukların sanatsal anlatımlarında onları doğal gelişme evrelerine göre yönlendirmede öğretmenler için uygun metotlar konusunu işlediği *Creative and Mental Growth* eseri çocukların zihinsel gelişimlerini örneklendirmesi açısından önemlidir.

Psikolog Arnheim, 1940 ve 50'lerde psikoanalitik etkilerin desteklendiği bir inanış olan çocukların resimlerinin sadece zekalarının göstergesi olduğu ve resmi çizen kişinin duygusal çelişkilerini ortaya koyduğu fikrinden ayrılmış ve resimle anlatıma farklı bir açıdan bakmıştır (Malchiodi, 2005: 35). Arnheim'e göre çocuk resimlerindeki gelişme bir algısal olguydu ve bu gelişme algısal ayırimsama süreci içinde gerçekleşmekteydi. Çocuk gördüğü nesnenin yapısal bir eş değerini resimlerinde şekillendirmişti. Arnheim, çocuğun çizgisıyla algısı arasında bağlantıyı kurarken bu işlemin ussal yanı ile birlikte gelişimsel yanını da vurgulamıştır (Kırısoglu, 1991; akt. Metin, 2009).

Margaret Naumburg psikoanalize duyduğu ilgi ile kurucusu olduğu Walden okullarında çocuklara resim öğretmesi sonucunda, resmi sembolik bir konuşma biçimi olarak görmeye başlamış ve serbest resimle anlatımın psikoterapötik tedavi için faydalı olduğu sonucuna varmıştır (Naumburg, akt. Malchiodi, 2005: 36). Levick (1983) sanatsal gelişimin belli evrelere sabitlenmesi; Allan (1988) Jungcu yaklaşım ve sembolik iletişim; Cohen & Phelps (1985) ve Malchiodi (1990) şiddet ve istismar travmasının etkisi; Anderson (1992) ve Henley (1992) çocukların resimle anlatımlarında özel gereksinim ve özürlü durumlarıyla gelişimsel açıdan incelenmesiyle ilgili konularda yaptıkları çalışmalar da resim eğitimi, resim terapisi ve psikoterapi felsefesinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Batı, 2012).

Çocuk resimlerinde renk seçimi, çizgilere göre değerlendirme, resimlerin boyutu, resmin kağıt üzerindeki yerleşimi ve çocuğun resim çizim temposu psikolojik açıdan analizinde temel ilkeler kabul edilmiştir (Halmatov, 2015: 28-37). Çocukların çevresinde yer alan insanlar, evler, ağaçlar ve hayvanlar hayatlarında önemli etkenlerden olup, çizimlerinde farklı manaları temsil edebilir. Çocuk çizdiği bir ev ile aile hayatında şefkat ve güveni aradığını ya da bir hayvan çizerek ailenin bir parçasını resmetmiş olabilir (Di Leo, 1983: 41-42).

Çocuklar gördüklerini resme gerçeğinden farklı yansıtılabildiği gibi kavramları ve yaşanan olayları da resim yoluyla aktarabilmektedir. Kırısoglu'na göre (2002), çocuklar bazı olayları dile getiremez ya da anlatmakta güçlük çeker, bu nedenle Johnson (1993) kimi çocukların bazı kavram ve olayları resim yoluyla anlatmakta daha başarılı olduğunu öne sürmüştür (Ersoy ve Türkkan, 2009). Resim, çocuk için yapılması kolay ve oyun türü olarak algılandığından (Yavuzer, 2007), çocuğun düşünce içeriğini, yaşantısını, sosyo kültürel hikayesini yansıttığı gibi duygularını tüm doğallığı ile ortaya koymasını sağlamıştır. Bu alanda çocukların resimlerinden, onların olaylara ya da kavramlara yönelik algılarını tespit etmek amacı ile Weber, Cooper, Hesser, (1996: 114-117) araştırma yapmış ve çocuklardan yaşlı birinin resmini yapmalarını ve yaptıkları resmin özelliklerini anlatmalarını istemiştir.² Buna karşın çocukta soyut kavram ve dini tasavvur konulu resimler üzerine sınırlı sayıda araştırmanın mevcut olduğu görülmüştür. Çocukta dini tasavvur, çocuğun dini kavramları (Allah, cennet, cehennem, melek, şeytan vs.), olayları ve nesnelere zihninde canlandırması ve şekillendirmesi dinin çocukta yansıyan ve onu etkileyen yönünü incelemesi bakımından din psikolojisinin önemle üzerinde durduğu araştırma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir (Peker, 2000). Cennet ve cehennem tasavvuru üzerine Bozkurt Koç, çocukların cennet ve cehennem tasavvurlarını genel olarak değerlendirilirken sadece somut ve soyut işlemler dönemlerine tekabül eden yaş grupları açısından önce anket (2009) ve daha sonra resim yoluna mekansal açıdan incelemiş, Gündüz (2007), okul öncesi dönem çocuklarının dini tasavvurlarını araştırırken, cennet ve cehennem üzerine bulgular edinmiştir. Bu konuda yapılan müstakil araştırma sayısının oldukça sınırlı olduğu ve cennet-cehennem tasavvurlarına belirli araştırmalar içerisinde kısmen yer verildiği görülmüştür.

Çocukların dini tasavvur oluşumunda işittiği sevgi ve korku içeren ifadeler çocuğun zihninde olumlu ya da olumsuz mânâ uyandırabilmektedir. Araştırmaya konu olan cennet ve cehennem teması

² Çocukların resimleri "yaşlı" kavramını öğrendikleri büyükanne ve büyükbabalarını algılayışlarını ve yaşlı kişilerin yetenek ve davranışları ile ilgili saptadıklarını yansıtmıştır. Çizimleri ile kişi iç dünyasını ve duygularını yansıtarak tasavvur ettiklerini ortaya koyması açısından soyut çalışmalar olsa da, çocuğun "aile, adam ya da yaşlı" örneklerinde olduğu gibi gördükleri ya da bildikleri hakkında resim çizimlerinde somut kavram çalışmaları yapılmıştır.

üzerine halk arasında çocuklarda farklı algılar oluşturabilecek birçok söylem mevcuttur. Ölen birinin arkasından: “Allah cezasını verdi”; “Allah yaksın seni emi”, “Ettiğini buldu” ya da “Cennetlik adamdı”, “Allah rahmet etsin”, “Mekânı cennet olsun”, “Nur içinde yatsın”, “Başınız sağ olsun”, “Allah sabır versin” dua cümleleriyle çocuk, ölümden sonraki hayat ve cennet-cehennem hakkında bilgi edinebilmektedir. Çocuk okulda aldığı din eğitimi dersi, televizyonda seyrettiği film, cennet ve cehennem ile ilgili görsel tema bulunduran kitaplarla birlikte kavramlara yeni anlamlar yüklemeye devam etmektedir. Çocuk karşılaştığı dinî kavramlar hakkındaki sorularına yanıt ararken yetersiz ya da yanlış cevaplar alabilmektedir. Bu sebeple çocuk, ölümü anlamlandırmaya çalıştığında, korku duygusu uyandırabilecek, cehenneme yönelik yapılan atıflar çocuğun dünyasında olumsuz etkiler uyandırabileceği gibi cennet hakkında yapılan aşırı olumlama da çocukta, erken ölüm arzusu uyandırabilmektedir.

Bu araştırmada, çocuğun dini tasavvur gelişiminde çevre faktörünün etkisinin tespiti önemli görülüp ilköğretim çağı çocuklarında cennet ve cehennem tasavvurunun oluşmasında ve farklılaşmasında sosya-kültürel özelliklerin etkisinin tespiti amaçlanmıştır. Çocuğun kavramları resmetmesi ve resmettiği bu kavramları yorumlaması ile çocukta soyut kavram algısının tespitinde kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. Bu doğrultuda çocukların cennet ve cehennem kavramlarını nasıl algıladığının cevabı, resme yansıtıkları üzerinden elde edinilmeye çalışılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Problemi

Çocuk doğup büyüdüğü çevrenin özellikleri içerisinde gelişir. Çocukların yaşam çevresindeki bu farklılıkların çocuğun dini tasavvur gelişimine nasıl bir etkide bulunduğu önemlidir. Bu noktada araştırmanın temel amacı “sosyal dokunun çocukların üzerinde bıraktığı etkiyi çocuk resimlerinden yola çıkarak tespit etmektir.” Bu çerçevede “sosyo-kültürel özelliklerin çocukların dini tasavvuruna etkisi var mıdır?” sorusu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Çocuk resimleri, çocuğun iç dünyasının bir yansıması olduğundan birçok mesaj vermektedir. Ayrıca çalışmada “çizimlerde ağırlık verilen figürler ve bunların taşıdıkları manalar, cennet ve cehennem çizimlerine etki eden faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda araştırmanın probleminin çözümlenmesine yardımcı olacak varsayımlar;

• Temel eğitim çağındaki çocukların cennet ve cehennem tasavvurunda çocuğun cinsiyetine yönelik farklılık vardır.

- Çocukların cennet ve cehennem tasavvurunda aile içi ilişki ve tutumlar etkindir.
- Çocuklar, duygusal yaklaşım ve aidiyetleri gereği ailelerini cennette resmeder.
- Çocukların cennet ve cehennem çizimlerinde sevgi ve korku motifleri etkilidir.
- Çocuklar, dinin olumlu telkinlerinin etkisiyle kendilerini cennette resmeder.
- Medyanın çocukların cennet ve cehennem çizimlerinde etkisi vardır.

2.2. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada var olan durumu betimlemek amacıyla tarama modeli diğer bir deyişle “betimsel araştırma” modeli kullanılmıştır (Karasar, 1995). Bu araştırmanın temelini nitel araştırma yöntemi oluşturmaktadır. Çalışmada çocukların cennet ve cehennem tasavvuru, çizdikleri resimler üzerinden analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Resimler yorumlanırken uzman tarafından yardım alınmıştır.

Bu araştırmanın evreni 2010-2011 öğretim yılında, Türkiye’nin Sakarya İli’ndeki Özel Ufuk İlköğretim Okulu ve Özel Erenler Güneş İlköğretim Okulu, Erenler İlköğretim Okulu, Söğütlü İlköğretim Okulu ve Ali Dilmen İlköğretim Okulu olmak üzere toplam beş, ilköğretim okuluna devam eden 7-12 yaş arası 500 yüz öğrenciyle sürdürülmüştür.

Örneklem belirlenirken öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyleri göz önünde bulundurulmuştur. Araştırmada çocuğun yaşının özellikleri, anne ve babasıyla beraber yaşayıp yaşamadığı ve herhangi bir fiziksel rahatsızlığının olup olmadığı dikkate alınmıştır. Araştırma belli bir zaman aralığında yapıldığından, zamanla deneklerin inanç, düşünce ve tutumlarının değişebileceği dikkate alınmıştır. Ayrıca bu çalışmadaki bir diğer sınırlılık ise, çocuğu değerlendirmede resmin tek başına bir ölçüt olmamasıdır. Çocuğun yaptığı bir resimden hareketle çocuk hakkında kesin bir kanaate ulaşmak güçtür ve hataya düşülebilir. Bu sebeple seçilen resimlerden, çocuklara kendi resimlerini yorumlamaları istenmiş, resimler çocukların dilinden aktarılmıştır.

2.3. Veri Toplama, Analiz ve Yorumlama

Beş okuldan 500 öğrenciye cennet ve cehennem temalı 632 resim çizdirilmiştir. Bunlardan 202’si erkek, 298’si kız öğrencidir. Araştırmada 213 resim, silik olmaması ve anlaşılır olması sebebiyle, çalışmada

asıl kaynak olarak seçilmiş ve tahlil edilmiştir. Bu çalışmada resimlerine yer verilen öğrenciler kodlanmıştır.³

Tablo 1: Sınıflara Göre Katılım

Öğrenci Cinsiyeti	I. Sınıf		II. Sınıf		III. Sınıf		IV. Sınıf	
	Cennet	Cehennem	Cennet	Cehennem	Cennet	Cehennem	Cennet	Cehennem
Kız	32	8	28	12	26	18	26	22
Erkek	24	16	24	15	25	20	22	24

Tablo 2: Sınıflara Göre Katılım

Öğrenci Cinsiyeti	V. Sınıf		VI. Sınıf		VII. Sınıf		VIII. Sınıf	
	Cennet	Cehennem	Cennet	Cehennem	Cennet	Cehennem	Cennet	Cehennem
Kız	21	19	23	20	15	19	9	17
Erkek	20	20	21	22	15	22	8	19

Bu araştırmanın temelini nitel araştırma yöntemi oluşturmaktadır. Çalışmada, çocukların cennet ve cehennem tasavvuru, çizdikleri resimler üzerinden analiz edilmiştir. Resim, psiko-pedagojik açıdan çocuğu tanıtmaya yarayan bir ölçüt olmanın yanında, onun zekâsı, kişiliği ve çevre ile olan ilişkilerini de yansıtan bir ifade aracı olduğundan çalışmada resim tekniğinin çocukların iç dünyalarını sözcüklere kıyasla daha iyi yansıtaacağı düşünülmüştür (Yavuzer, 2007). Bununla birlikte çocuklara cennet ve cehennem resmi çizdirildikten sonra yorumlamaları istenmiş ve gerekli görüldüğünde, çocuk hakkında bilgi almak için öğretmen ve aile ile iletişime geçilmiştir.

Verilerin analiz süreci, Dey'in öne sürdüğü 'betimleme', 'sınıflandırma' ve 'ilişkilendirme' yöntemi olarak 3 aşamada ele alınmıştır (1993: 31). Resimler bir araya getirilmiş ve ayrıntılı olarak incelenmiş, içerikleri dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Çocukların hangi konular üzerinde durdukları not edilmiştir. Bu şekilde resimlerde gözlenen nesne ve olguların gerekçeleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Resimlerin içeriklerine göre çözümlenmesinin ilk aşamasında sosyal doku özellikleri; demografik özellikler, sosya-kültürel çevre ve medya etkisi bakımından üç temaya ayrılmıştır. Bu üç temada toplanan resimler çocukların yorumları da dikkate alınarak verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır ve doğrudan alıntılara yer verilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2005; akt. Araz, 2010). Betimlemeler açıklanmış ve yorumlanmış, neden-sonuç ilişkileri irdelenmiş ve sonuçlara ulaşılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumları

Araştırmada sosyal doku özellikleri bakımından çocuğun dini tasavvurunu etkileyen bulgular içerik yönünden belirlenen üç temaya göre ele alınmıştır:

1. Demografik özelliklerin etkisi
2. Sosya-kültürel çevre etkisi
3. Medyanın etkisi

Çocukların cennet ve cehennem temalı resimleri genel olarak incelendiğinde benzer figürlere rastlanılmıştır. Çocukların görsel dünyalarını besleyen ve hayal güçlerini artıran zihinsel gelişim ve cinsiyet özelliklerinin çizimleri etkilediği düşünülmektedir. Buna karşın çocuğun aile içi iletişimi, dini tecrübesi, takip ettiği televizyon programlarının çocuğun çizimleri üzerinde farklılık oluşturduğu görülmüştür.

3.1. Demografik özelliklerin Etkisi

3.1.1. Cinsiyete Göre Cennet ve Cehennem Tasavvuru

Araştırma sonucuna göre çocukların cennet ve cehennem resimlerinde çizimler cinsiyete bağlı değişim göstermektedir. Dokuz-onbir yaş arasındaki çocukların resimlerinde kız-erkek ayrımı iyice hissedilmeye başlamıştır. Kanıcıoğlu'nun da belirttiği gibi kız çocuklarının genellikle; prenses, kalp ve sevgi, erkek çocuklarının ise futbol, savaş, silahlar gibi konulara yönelik çizimlere ağırlık verdikleri gözlenmiştir (2009: 25).

³ Öğrenciler, önce katılımcı kodu K1, K2, K3 olarak kız öğrenciler için K, erkek öğrenciler için E şeklinde cinsiyet belirterek yaşları ile kodlanmıştır. Ancak 21 resme yer verilebilmiştir daha fazlası için teze bakınız.

Resim 1: E/9, 3.S; "Cennet"

Erkek çocukları hız, güç, dövüş ve mücadele üzerine resim çizmeyi tercih etmektedir. (K1, 9/E), Resim 1'de dövüş ustası baba Ninja kaplumbağa ile onun gibi olmak isteyen üç yavru kaplumbağadan oluşan bir aile çizmiştir. (K1, 9/E).nin kardeşleri, hızlı hareket edebilmek ve iyi bir savaşçı olabilmek için spor yapmıştır. (K1, 9/E), gerçek hayatta annesini güçsüz ve zayıf görerek babasının her işi yapabileceğine inandığından onu örnek almış, annesinin aile içindeki yerini beğenmemiştir. Bu sebeple cennette babası, erkek kardeşleri ve kendisini resmederken annesine yer vermemiştir. (K1, 9/E), solda kendisini resmederken kardeşlerini ise sağ tarafta resmetmiş, babasına en yakın kendisini çizmiştir. Cennette yorulduklarında başka bir ifadeyle spora ara verdiklerinde yerde bulunan şekerleri yediklerini ve bunlardan cennette çok fazla bulunduğunu söylemiştir. (K1, 9/E).nin öğretmeni de, öğrencisinin hareketli olduğunu ve tenfüs aralarında arkadaşları ile sert oyunları tercih ettiğini bildirmiştir. (K1, 9/E).nin cennette elde edeceği mükafat güç ve liderliktir. Bu bakımdan çocuğun mükafat ile güç ve liderlik olgusunu ilişkilendirmesi cinsiyet vurgusu ile birlikte aile içindeki tutumların bir yansıması olarak görülmüştür.

Resim 2: E/11, 5.S; "Cennet"

Yavuzer, önceki araştırmalara göre erkek çocuklarının "yılan, balık ve at", kız çocuklarının ise "kedi, tavşan ve köpek" çizmeyi tercih ettiklerini söylemiştir (2007:68). Paktuna'ya göre erkek çocuklarının kara taşıtlarını resimlerinde yer vermeleri de cinse özgü tercihlerini göstermektedir (2010:45). Bu çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiş, erkek çocukların cennet resimlerinde at (Resim 2); araba (Resim 13) figürlerine yer vermesinde cinsiyet faktörünün etkisinin olduğu görülmüştür. Golomb'un (1990) da ifade ettiği gibi, "erkek çocukların kendiliğinden yaptığı işler, onların savaş, şiddet ve tahrip eylemleri, makineler ve spor yarışmalarına olan yoğun ilgilerini" ortaya koymaktadır (Malchiodi, 2005: 246).

Dört ilâ on beş yaş arasında bulunan köy çocukları üzerinde yapılan bir araştırmaya göre korkuya neden olan etkenin %75'ini, hayvanların oluşturduğu saptanmıştır (Yavuzer, 1982: 39). Bu araştırmada çocukların cennet çizimlerinde yer alan hayvan öğeleri incelendiğinde benzer sonuçlar tespit edilmiş, çocukların gerçek hayatta korktukları hayvanları resmettikleri görülmüştür. Bununla birlikte cennet resmedilen hayvanların çocuğun cinsiyetine göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Erkek çocukları yılan ve kurt gibi vahşi hayvanları resmederken, kız çocukları böcek gibi ufak ama rahatsız edici hayvanları resmetmiştir.

Kız çocuklarının cennet çizimlerinde özellikle, temiz kalpli olma, sevgi ve yardım temaları üzerine çizimlerin olduğu tespit edilmiştir. (K3, K/9), Resim 3'te cennette iki melek çizmiştir. Soldaki büyük melek (K3, K/9)'un annesi, yanındaki melek de (K3, K/9)'un kendisidir ve olağan üstü güçlere sahip olacaklarına inanmıştır. (K3, K/9) annesiyle olan karşılıklı sevgiyi, çizdiği kalp ile göstermiştir. Babasının erkek olmasından dolayı kanat çizemediğini belirtmiştir. Resimdeki lale ise güzel kokusu ile cennetteki tüm insanları hoşnut etmiştir. Cennette gökyüzü daima aydınlık ve güneşlidir. (K3, K/9)'a göre cennet güzel bir yer olduğu için orada gece olmamalıdır. Annesi bu durum hakkında (K3, K/9)'un geceleri yalnız yatmaktan

korktuğunu bu sebeple anne ve baba ile birlikte uyuduğunu söylemiştir.

Resim 3: K/9, 3.S; "Cennet"

Çocuk resimlerinin kişilerarası meselelere dokunan pek çok yönü olsa da; özellikle cinsiyetin çocuk resimlerini anlamada ehemmiyeti büyüktür. *Bir adam çiz testi* üzerine yapılan araştırmalarda, çocukların kendi cinsinden olan figürleri tercih ettikleri görülmüştür. Bu durum çocuğun kendi cinsel kimliğini kazanmış olmasından kaynaklanabilir (Yavuzer, 2007). Benzer birçok araştırmada, çizimde cinsiyet farklılıklarının etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Özetle çocukların kendi cinslerini cennette çizmiş olmaları ile birlikte, erkek çocuklarının hızı ve gücü temsil eden; vahşi hayvan, uçak, araba ve savaş aletleri gibi öğelere yer verdiği kız çocuklarının ise sevgi, merhamet ve iyiliği temsil eden; peri, melek, çiçek, kelebek, tavşan, ördek ve kedi (Resim 3; Resim 5; Resim 14) gibi figürleri tercih ettiği görülmüştür. Buna karşın çocukların cennet çizimlerinde her iki cinsin; kuş, ev, güneş ve aile bireylerinin çizimlerine yer vermeleri, cennette barış ve huzurun olduğu bir mekan algısına sahip olduklarını göstermektedir.

3.1.2. Yaşa göre Cennet ve Cehennem Tasavvuru

Sanatsal resim gelişim evreleri, Piaget'in bilişsel gelişim teorisine; 6-11 somut dönem ve 12-18 soyut döneme (1939: 147-148) kabaca tekabül etmektedir (Malchiodi, 2005: 105). Bu bakımdan ilköğretim çağı çocuk resimleri, ilk dönem okul çağı 7-8, orta dönem okul çağı 9-11, ve son dönem orta okul çağı 12-14 yaşları arasında benzerlikler ve farklılıklar açısından 3 grupta incelenmiştir. Piaget çocukların ahlaki ve bilişsel gelişim düzeylerini araştırırken, çocukların düşünce biçimlerini onların oyunlarını gözlemleyerek incelemiş ve neticesinde yaşa bağlı doğru ve yanlış yargısında değişimlerin olduğunu tespit etmiştir. Aynı zamanda Piaget'in çalışma ahlakı ile birlikte çocuğa bireysel cezaların verilmeye başlanması, çocuktaki cennet ve cehennem varlığına olan inancının şekillenmesi ve gelişmesinde etkili olduğu düşünülmektedir (Çağdaş, ve Seçer, 2002: 110-115).

7-8 yaş aralığındaki çocukların cennet temalı resimlerinde, kendisine iyi davranan yakın çevrelerini resmettikleri (Resim 2; Resim 3), cehennem çizimlerinde ise kendisine kötü davrandığını düşündükleri yakın çevrelerini resmettikleri görülmüştür. Binbaşıoğlu'nun da ifade ettiği gibi ilk dönem çocukları kuralcı olmasına karşın resimlerinde, perili, macera içeren ve yaşanmış hikayelere ilgi göstermektedir (Bibaşıoğlu, 1975: 185). Bu sebeple araştırmada yer alan bu dönem çocuklarının cennet çizimlerinde; peri ve melek figürlerine ağırlıklı olarak rastlandığı görülmüştür.

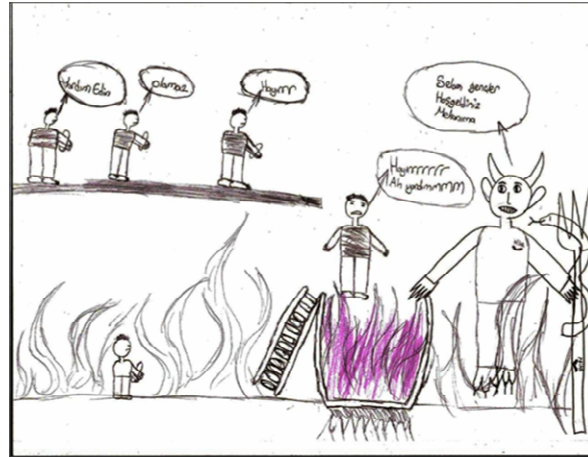
Çocuğun yaş değişkenine bağlı olarak önceleri cennette arzulanan yiyecek ve eğlence ağırlıklı çizimleri, yaş artışıyla profil çalışmasına dönüşmüştür. Nitekim ergenlik çağına doğru adım atan 11 yaş ve üstü çocukta ben merkeziliğin etkisiyle, kendisini cennetteki figürlerden ön planda resmetmektedir. Araştırmada bu dönem çocuklarının resimlerinde kendi suretini dikkatle resmetmiş oldukları, cennet ve cehennem temasını ise olay odaklı tasvir ettikleri görülmüştür.

Resim 4: K/14, 8.S; "Cehennem"

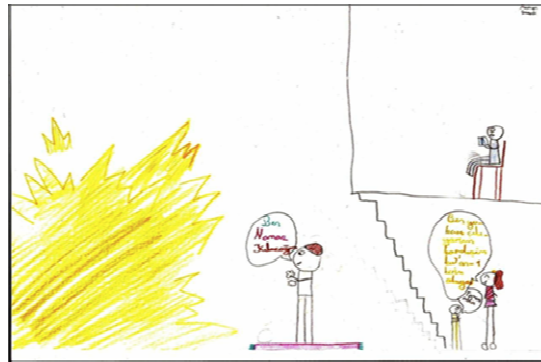
Ortalama çocuklar somut işlemlerin dışına, soyut işlemler dönemine doğru hareket eden dili, düşüncenin tekerleği gibi kullanırlar (Charles, 2000; akt Aydın, 2006). Yaş artışıyla birlikte somut iyilik ve ibadetler; Kuran okuyan, tesbih çeken, namaz kılan, kurban kesen ve oruç tutanlar, ilk yaş çocukluk döneminde cennette resmedilmelerine karşın daha sonraki yaş gruplarında kişi, gizli işlediği günahından, kalbindeki kötülükten, bozulmuş ahlakından dolayı ibadet ehli biri olsa dahi cezasını çekmeli düşüncesiyle, şahsı cehennemde cübbeli ve namaz kılarkenki görüntüsü ile resmetmişlerdir. Örneğin, Kuran okuyup, tesbih çeken, namaz kıldıran bir imamı, kalbi günahla dolduğundan cehennemde resmetmeleri, adalet ve ahlakın somut görüntüsü kadar kalbin ve niyetin de önemli olduğu düşüncesi, bilişsel düzeydeki gelişmelerini yansıtmaktadır (Resim 4; Resim 5; Resim 6; Resim 20).

Resim 5: K/14, 8.S; "Cehennem"

11 ve üstü yaş grubundaki çocuklar resmin kalitesinden memnun olmak için karikatür ya da çizgi roman karakterleri yapmayı tercih etmektedir (Batı, 2012: 51). Bu araştırmada benzer sonuçlar elde edilmiş, 11 yaş ve üstü çocukların mizahi anlatım şeklinde resim yaptıkları ve karikatür karakterlerini abartılı çizmeyi tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Resim 6: K/8, 2.S; "Cennet"

Araştırmada korku türlerinin çocukların yaşı ile paralel olarak artmakta olduğu tespit edilmiştir.

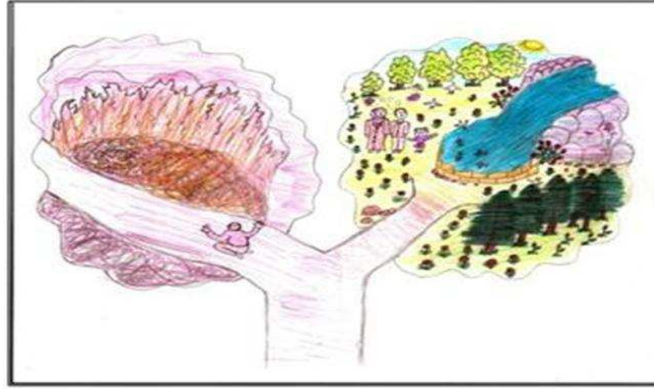
Yavuzer'e göre yaşla paralel olarak artmakta olan bu korku türleri, çocuklar arasında zekâ, cinsiyet, ekonomik statü, sosyal ilişkiler, fizyolojik koşullar ve kişilik yapısına göre farklılık göstermektedir (1982: 39). Bunun dışında yapılan birtakım araştırmalar neticesinde, ilerleyen yaşlarda çocukların sıklıkla ölümü düşündükleri ve korkularının %80'inin ölümle ilgili olduğu açıklanmıştır (Dam, 2010: 46). Araştırmada, çocukların önceleri böcek, yılan, ejdarha gibi hayvanlardan daha sonra ise mezar, kabir gibi olgulardan korktukları görülmüştür.

3.2. Sosyo-Kültürel Yaşantının Etkisi

3.2.1. Ailenin etkisi

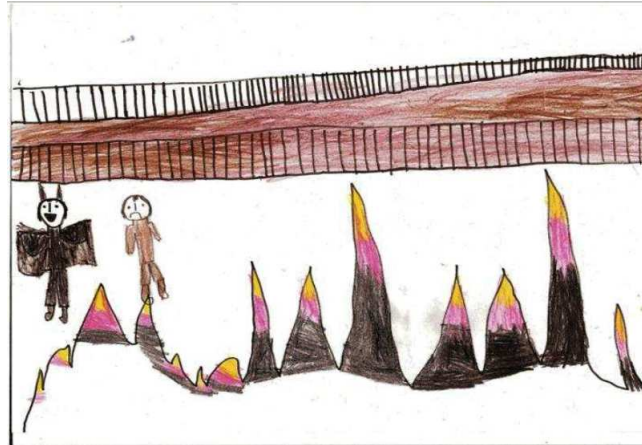
Çocuğun cennet ve cehennem çizimini etkileyen önemli bir faktör de anne ve babanın çocukla ve kendi aralarındaki ilişkide gösterdikleri tutumdur. Mutlu aile profiline sahip çocukların cennette kendilerini aileleriyle bir çatı altında ya da birlikte oldukları piknik ortamında resmettikleri görülmüştür (Resim 7; Resim 12). Mutlu aile resimlerinden çocukların birçoğunun çizdiği üçgen çatısı olan kare ev modeli Jung'un da analitik psikoloji kuramına göre güvenli bir sığınağı sembolize eder (Çankırılı, 2011: 266). Boşanmış aile çocuk resimlerinde ise cennette, benzer ev resimlerinin çizimlerine rastlanmış olması çocukların mutlu aile ilişkisine duydukları özlem duygusunu yansıtmaktadır.

Resim 7: K/12, 6.S; "Cennet ve Cehennem"

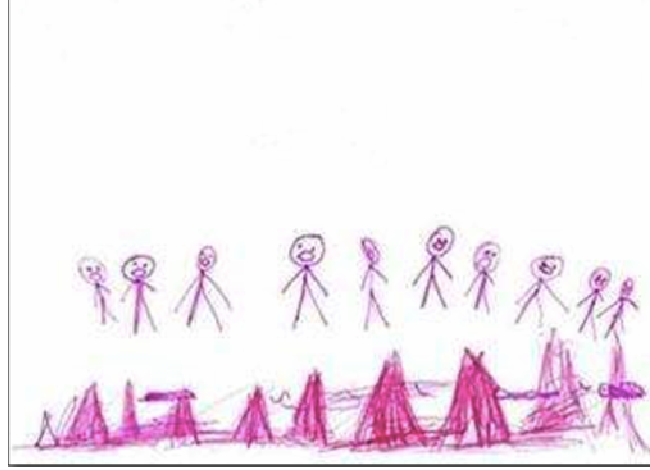
Resim 8'de (K8)'e göre, "erkekler sürekli yalan söyler" bu sebeple cehennemliklerin çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Annesinin ifade ettiğine göre, (K8)'in babası iş kolik bir adamdır ve yeteri kadar ailesi ile ilgilenmemektedir ve bu durum aileyi üzmemektedir. (K8), babası ile sağlıklı bir ilişki kurmakta güçlük çektiğinden babası hakkında olumsuz düşüncelere sahiptir. Babasına karşı olan duyguları erkekleri temsil ettiğinden, erkeklerin cezalandırılması gerektiğini düşünmektedir.

Resim 8: K/8, 2.S; "Cehennem"

Resim 9'da 8 yaşındaki (K9), babasının, annesi başta olmak üzere tüm ailesini üzdüğünü düşünmekte ve bu sebeple babasının cezalandırılmayı hak ettiğine inanmakta ve babasının şiddetli bir ceza çekmesini istemektedir. (K9)'a göre, "babam, anneme çok yalan söyledi, dolandırıcıydı" açıklaması, cehennemde sadece erkekleri çizerken "erkekler dolandırıcıdır, para çalar, yalan söyler" şeklinde düşünmesine sebep olmuştur.

Resim 9, E/8; 2.S; "Cehennem"

İlk dönem okul çağı çocuklarında, ayrı yaşayan ailelerde yetişen çocuğun yanında bulunan ebeveyne karşı aşırı korumacı bir tavır sergilediği, kendisine uzak olan ebeveyne karşı ise öfke duygusunun geliştiği görülmüştür. Dikkat çeken nokta ise çocukların ebeveynlerinden yola çıkarak bu duyguyu uzak olan ebeveynin hemcinsleri ile özdeşleştirmesidir. Anne ve babası ile birlikte yaşayan çocukların kendi cinslerini cennette çizmesine karşın, boşanmış aile çocuklarının yanında kaldığı ebeveyni cennette çizdiği tespit edilmiştir. Boşanmış ailelerde ya da aile içi şiddetli geçimsizlik olduğunda çocuklar bazı ebeveynlerine karşı öfke besleyebilmektedir. Yavuzer'e göre bu durum çocukta, anne ve baba tarafından unutulma endişesinden kaynaklanmaktadır (2007:113). Bu sebeple, 7-8 yaş çocuklarının, aile bireylerinden öfke beslediklerini cehennemde resmettikleri görülmüştür.

Resim 10: K/8, 2.S; "Cennet"

Cennet, çocukların birçoğuna göre özlem duyulan sıcak bir yuvadır. Bazı çocuklar, aile özlemi çekmektedir, bu sebeple cennette aile resmederken, cehennemde yalnız kalmış bir çocuk ya da adam resmedebilmektedir. Resim 10'da, 8 yaşındaki (K10), cennet resminde iki anneye yer vermektedir. Ona göre iki annesi de cenneti hak etmektedir. (K10), resminde öz annesine en yakın olan kişidir ve üvey annesini resmin en solunda aileye en uzakta, babanın diğer yanındaki kişi olarak çizmiştir. Cehennemde ise soğuk havada, bir mezar taşıyla yalnız kalmış adamın mutsuzluğunu resmetmiştir.

Kendisini dışlanmış, hisseden çocuk, resimlerinde çoğu zaman çocuğun kendini grubun dışında bıraktığı görülür. Yalıtılmışlık duygusu uzaklıkla, psikolojik/ruhsal alan gereksinmesiyle de ifade edilebilir; bu durumda çocuk kendisini, anne babasından araya bir eşya yerleştirerek de ayırır (Yavuzer, 2007). Kıskanmak insanoğlunun doğasında olan bir duygudur. Fakat günlük yaşamda kıskançlık yaşayan kişilerin pek çoğunun yaşadıkları bu duygu ile baş edemedikleri, bu durumu yansıttıkları görülmektedir.

Resim 11: E/8, 2.S; "Cennet"

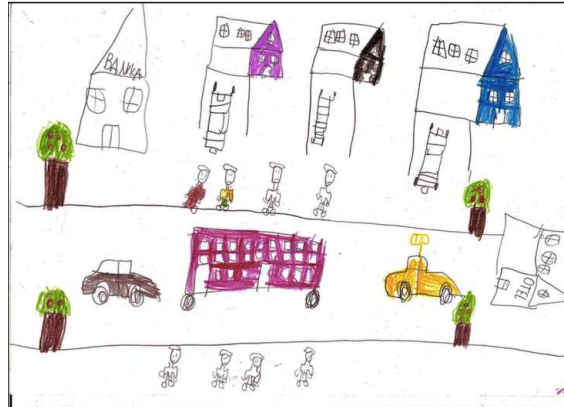
Çankırlı'nın da ifade ettiği gibi çocuk kendisine yeteri kadar ilgi gösterilmediğini düşünüyorsa ya da ailesi ile iletişim sorunu yaşıyorsa; kendisini aileden uzakta, annenin yanında başka bir kardeş ile ya da aile ile kendisi arasına ağaç ve şelale çizerek yalnız kalmışlığını yansıtabilmektedir (2011: 251). Aynı şekilde kendisini uzakta çizdiği ya da kendisini hiç çizmemiş olduğu resimlerde kardeş kıskançlığının var olduğu söylenebilir. Resim 11'de (K11), annesi ve ablasını el ele çizerken kendisini onlara sırt çevirmiş vaziyette çizdiğini, babasını ise çizmediğini belirtmiştir. (K11) cennet resminden yola çıkarak ablası ile olan ilişkisindeki sorunları yansıtmış ancak yine de onu çok sevdiğinden cennette resmetmiştir. Annesinin sürekli olarak ablası ile paylaşımında bulunmasından kaynaklanan rahatsızlığını aktarmıştır.

Aile içi ilişki, ailenin sosyal, ahlaki ve dini yaşantısı çocuk resimlerine yansımaktadır. Araştırmada çocuğun cennet ve cehennemde çizdiği insan figürleri, aile içi tutum, eşler arası iletişim, ebeveynlerin çocuklara tutumu ve kardeş ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Bununla birlikte aile içinde verilen dini, ahlaki ve değerler eğitiminin, çocuğun cennet ve cehennem tasavvur gelişiminde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Resim 12: E/11, 5.S; "Cennet"

Resim 13: E/9, 3.S; "Cennet"

Ahlaki ve dini gelişim arasındaki ilişki muhtemelen benzer kompleks bir seyri takip eder. İnanç öğretimi, çocuğun ahlaki gelişimine doğrudan etkide bulunmaktadır. Örneğin İslam dinindeki "rızkı verdikçe çoğalır" anlayışı çocukları yardımlaşmaya teşvik etmektedir. Yardımlaşma bilinci gelişmiş

çocuklarda, bu fiiliyat hayatın birçok yerinde kendini gösterebilmektedir. Çocuklar, cennette insanların birbirlerine yardım etmelerinden ziyade dünyadayken yaptıkları yardımlardan ötürü cennet ehli olduklarını kabul ettiklerini söylemişlerdir. Cennet bu bakımdan, dostluk, komşuluk, sosyal yardımlaşma ve cömertliğin mükafatı olarak algılanmış ve cennette bu değerler devam etmiştir. Resim 12’de (K12), babasının ızgara yapıp komşularına dağıttığını, annesinin meyveleri ikram ettiğini, (K12) de kendi hakkını kardeşine verdiğini söylemiştir. (K12)’nin ailesinin yiyeceklerini paylaşması (K12) için erdemli bir davranış olarak görülmüştür. (K12)’nin öğretmeni, (K12)’nin ailesinin, ağaç kampanyası, kardeş okul kampanyası ve farklı birçok konuda destek verdiklerini söylemesi, (12)’nin resmi yorumlaması ile benzeşmektedir. Resimde iki evin çizilmesinin sebebi, evlerden birinin (K12)’nin ailesinin yanındaki komşu olduğu ev de “Hz. Muhammed”’in evinin olmasıdır.

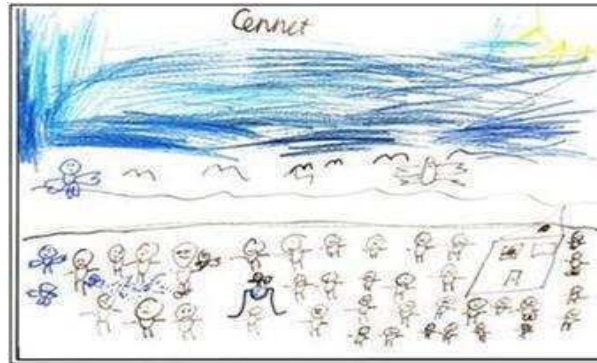
Ailenin dini yaşantısı ve tecrübesi, çocuğun dini tasavvur gelişimini etkilemektedir. Resim 13’te, (K13)’ün ailesiyle birlikte umre amaçlı gittikleri Mekke şehrinin tesiri altında kalarak, Mekke’de gördüğü binaları resmetmiştir. Resmi yorumlama esnasında (K13)’ün Mekke ziyaretinin cennet tasavvurunu etkilediği görülmüştür.

Resim 14: K/8, 2.S; "Cennet"

Resim 14’de (K14), çalışması hakkında konuşup cennette birçok kapının bulunduğunu ve şehitlerin cennette bulunan her kapıdan içeri girebileceklerini, bu kapıların ‘namaz kapısı, oruç kapısı’ gibi isimleri olduğunu belirtmiş, aynı zamanda tesbih çekenleri de Peygamberin cennete alacağını aktarmıştır. (K14), ailesinden öğrendiği Peygamber şefaati ve şehitlik gibi soyut kavramları zihninde somuştlaştırarak resme aktardığı görülmüştür. (K14)’ün cennette çizdiği anne kuş, ağacın dalındaki yuvada aç bekleyen yavru kuşlarını beslemek için solucan taşımaktadır. Aynı zamanda Peygamber şefaati resmi yorumlarken anlatması, yardımlaşma, merhamet ve affedicilik duygusunun birer yansıması şeklinde yorumlanmıştır.

Resim 15: E/8, 2.S; "Cennet"

Resim 15’te 8 yaşındaki (K15) çizmiş olduğu cennet resminde, aile bireylerinin dini yaşayış ve dine bakışlarını resmetmiştir. (K15) cennetteki evlerinin penceresinden görünen babasını, namaz kılarken resmetmiştir. Cennet resminde yakın akrabalarından teyzesine, kuzenine ve amcasına yer verirken, annesini resmetmemiştir. (K15) annesi hakkında “o babam gibi namaz kılmaz” ifadesiyle onu mükafatlandırılmak için uygun görmemiştir. (K15)’in annesi, karakteri hakkında otoriter kişilik yapısına sahip olduğunu ve dini bilgisi olmasına karşın yaşayamadığını bu sebeple çocuğunun babasıyla ilişkisinin kuvvetli olduğunu belirtmiştir. (K15) resimde, “teyzem beni parka götürür, amcam beni çok sever o yüzden onları cennette çizdim” şeklinde açıklayarak, aile içinde kendisine iyi davrananları cennetle mükafatlandığı, annesinin otoriter kişiliğine karşı da onu yanına almadığı görülmektedir.

3.2.2. Okulun etkisi

Aileden sonra çocuğun hayatını etkileyen en önemli merkezlerden biri okuldur. Çocuk öğretmenin ve arkadaşlarının yaptıklarını ve söylediklerini kolaylıkla örnek alabilir, okulda verilen bilgiyi kısa sürede içselleştirebilir. Okulda edindiği bilginin yanı sıra sosyalleşen çocuk için okul, ilişki kurulan yeni bir mekandır. Bu sebeple çocuğun öğretmeni ve okul arkadaşları ile kuracağı ilişkinin boyutu da resme kolaylıkla yansımaktadır.

8 yaşında, sınıfında başarılı olduğu söylenen Resim 8'de, (K8) bir ucu cennete uzanan bir "Sırat Köprüsü" çizmiştir. Birinci sınıfta öğretmenin Kurban Bayramıyla ilgili anlattığı hikayeden etkilenerek, köprü'nün bir ucundan diğerine insanlardan sadece hayatında kurban kesmiş olanların hızlıca geçebileceklerine inanmaktadır. Bu görevi yerine getirmeyenlerin ise köprü'den geçmeye çalışırken cehenneme düşeceklerine ve köprü'nün aşağısında bulunan şeytanın da düşenleri ateşe iteklemekle görevli olacağını söylemiştir. Sırat Köprüsünü "kurban kesenlerin" geçebileceğine olan inancı gerçekte öğretmenin sözüne olan itimadını göstermektedir.

Resim 16: K/8, 2.S; "Cehennem"

Okul çağı ile birlikte çocuk akranlarıyla grup oluşturmaya başlar. Egosantrizmin etkisi ile bazı yakınındaki akranlarını görmezlikten gelebilir, onlarla anlaşamaz hatta onları kıskanır. İçinde yaşadığı bu duyguları cehennem resmine aktaran (K16), resimdeki mezar taşlarının arkadaşlarına ait olduğunu söylemiştir (Resim 16). (K16), arkadaşlarının kendisine kötü davrandıklarını, onların kendisi ile sürekli dalga geçtiklerini ve bundan çok rahatsız olduğunu söylemiştir. (K16)'nın öğretmeni durumun, (K16)'nın anlattıklarından farklı olduğunu ifade ederken, (K16)'nın arkadaşlarını kıskanmış olabileceğini açıklamıştır. Aynı zamanda (K16)'nın sınıfındaki erkek öğrencilerle de anlaşamadığını belirtmiştir. Bu bilgiler (K16)'nın kesin kıskançlık duygusu beslediğini göstermese de, onun içindeki duyguları resme aktarımı, kötü insanların cehenneme gideceği inancı konusunda önem teşkil etmektedir. Zira (K16)'nın hissettikleri öfkelerini artırmış ve arkadaşlarının öldükten sonra cezalarını çekeceklerine inandırmıştır.

3.3. Medyanın Etkisini Gösteren Çocuk Resimleri

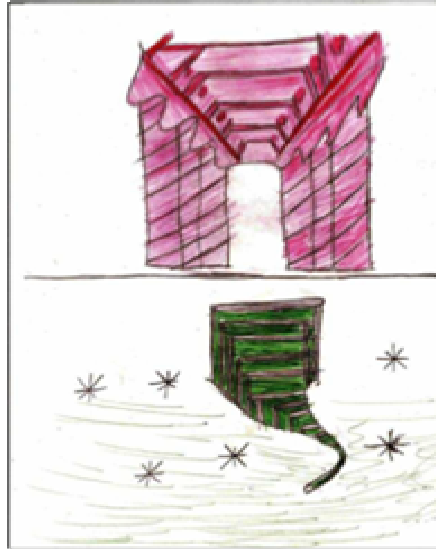
Teknolojideki hızlı gelişmeyle birlikte açık pazar haline gelen film sektörü, çocuklar üzerinden prim yapmakta, bilgisayarla tanışan çocuklar dış dünyayla kontrolsüz şekilde karşı karşıya kalabilmektedir. Bu açık pazarda dini bilgi, hızla tüketilen bir ürün olarak sunulmaktadır. Dini yayınlardan beslenmeye çalışan medya kanallarının hedef kitlesinin aile olması, çocukların bazı dini içerik ve tecrübeye doğrudan muhatap olmasına, zihinlerinin medyanın aktardığı bilgiyle denetimsiz bir şekilde doldurulmasına sebep olmaktadır.

Resim 17: K/11, 5.S; "Cennet"

Araştırmada “çocukların cennet ve cehennem çizimlerinde medyanın etkisi vardır” varsayımı bulgular neticesinde doğrulanmıştır. Bu araştırmada cennet ve cehennem çizimlerinde “Sırlar Dünyası⁴, Kalp Gözü⁵ Büyük Buluşma⁶...vb.” dizi filmlerinin görüntüledikleri karakterler ve işledikleri konu itibarıyla çocukların dini algı ve kabullerini olumsuz yönde etkileyecek fonksiyonlara sahip olmakla birlikte, bu dizilerin bir kısmının, dini metinlerde soyut ve irrasyonel olarak tanımlanan ve hakkında sınırlı bilgiler verilen ‘ahiret, cennet, cehennem, melek, şeytan’ gibi fenomenleri, basit görsel öğelerle somut olgulara indirgemektedir (Resim 18, Resim 19). Bu durum, çocukların bir yandan ekranda yansıtılan karakterlerle uyuşmayan dini bilgileri kuşkuyla sorgulamalarına; diğer yandan ise, kutsal metinlerde yüceltilen dini olguları, gerçekte olduklarından daha basit öğeler şeklinde algılamalarına yol açmaktadır (Bahadır, 2005: 45). Bu şekilde çocuk tahayyül edebileceğinden daha sınırlı bir bilgiye maruz kalmıştır. Cennet ve cehennem çizimlerinden %13’ünde kapı objesine rastlanmış, cennet ve cehennem kapılarının çizimlerinde ‘Büyük Buluşma’ dizisindeki benzer kapı resmettikleri görülmüştür (Resim 18, Resim 19). Resim 17’de ise “Beşinci Boyut” dizisindeki Doğan Turan’ın rol aldığı karakter çocuklar tarafından Tanrı olarak algılandığı görülmüştür. Benzer resim çizen çocuklar “ahiret gününden korktuklarını”, dünyada yaptıklarından dolayı, dizilerdeki gibi hesaba çekilmekten korktuklarını ifade etmişlerdir.

Resim 18: E/12, 6.S; "Cennet ve Cehennem"

Bununla birlikte yaş aralığı daha küçük olan çocukların resimlerinde doğüstü güçlere sahip çizgi film karakterlerinin etkisi görülmüştür. Erkek çocuklar, “Ninja Kaplumbağa, Ben 10, Örümcek Adam” gibi

⁴ Sırlar Dünyası, Samanyolu TV’de Reha Yeprem’in sunumu ile sırlı ve esrarengiz olayları anlatan dizi. İzleyicilerinden gelen mektuplarla yaşanmış hayat hikâyelerini ekrana yansıtan programdır. Dizi, Hristiyan misyonerlerin yaptığı Miracles and the Other Wonders isimli yabancı bir programdan isim hakkını alıp Sır Kapısı adı ile 1996 yılında başlamıştır. 2004 yılında adını Sırlar Dünyası olarak değiştirmiştir. 2007 yılında yayından kaldırılmıştır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sırlar_Dünyası, 05.07.2017)

⁵ Kalp Gözü 2004 yılında Kanal 7’de yayınlanan bir dizidir. Diziyi Süleyman Çobanoğlu sunmuştur. Yönetmenleri Gül Güzelkaya ve Gülizar Vatanlar’dır. 2007 yılında sona ermiştir. Dizi 15 bölümden oluşur. ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Kalp_Gözü_\(dizi\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Kalp_Gözü_(dizi)), 05.07.2017)

⁶ Samanyolu TV’de yayınlanan dizi 4 sezon olmak üzere 27 Haziran 2008 tarihine sona ermiştir ve toplam 155 bölümden oluşmaktadır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Büyük_Buluşma, 05.07.2017)

⁷ Beşinci Boyut, Samanyolu TV’de 11 Ocak 2005’te yayına başlayan 19 Ekim 2009’da yayını sona eren televizyon dizisidir. ([https://tr.wikipedia.org/wiki/Beşinci_Boyut_\(dizi\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Beşinci_Boyut_(dizi)), 05.07.2017)

erkek kahramanı olan filmleri resmederken kız çocuklar, "Winx Club, Powerpuff Girls" gibi kahramanları kız olan çizgileri tercih etmektedir. Son zamanlarda değişen filmlerin yapısında, artan oranda olağanüstü güç ve dövüş sahneleri içeriğine maruz kalan çocuk resimleri ile bu programları izlemeyen çocuklar resimleri arasında ciddi farklar görülmüştür. Bu yeni yapım dövüş ve özel güç sahibi karakterli çizgi filmleri izleyen çocukların resimlerinde hareket ve güç ön plandadır.

Resim 19: K/11, 5.S,"Cennet ve Cehennem"

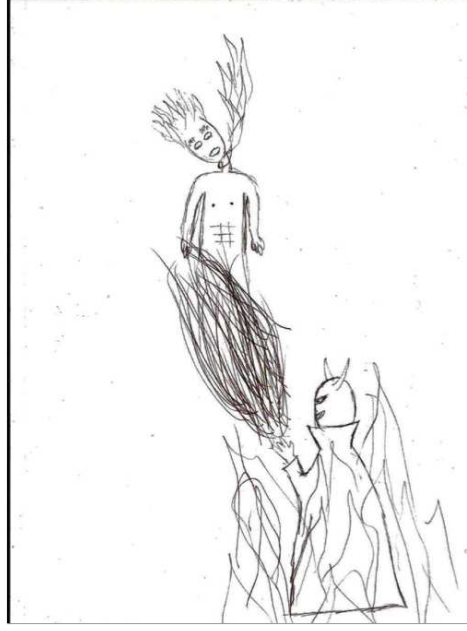
İleri yaş çocuklarında ise internet kaynaklarını kullanım hat safhadadır. Bu dönem çocuklarında, özellikle şüphecilik ve eleştirinin ön planda olması resimlerde mizahi bir anlatım tarzının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Resim 20'de, sağda bekleyen cehennem bekçisi, resimde sol kazanın içinde bulunan çocuğa "Neden gülüyorsun" diye sorar. Çocuk "Bizim köyün imamı aşağıda ona gülüyorum." şeklinde cevaplar. (K20) resmindeki baloncuğun içindeki yazıyı bir internet sitesinde okuyup beğendiği için yazdığını belirtmiştir.

Resim 20: E/14, 8.S; "Cehennem"

Bu dönemde küçük yaş çocuklarının aksine 13-14 yaş çocuklarının cenneti resmetmek istememelerine karşın cehennem tasvirini birden fazla resmettikleri görülmüştür (Resim 20; Resim 21).

Resim 21: E/14, 8.S; "Cehennem"

Bu evrede diğer bir husus ise çocukta yaşanan dini şüphe duygusu ile birlikte suçluluk ve utanma gibi duyguların derinden yaşanması ve ahlak konularında da en hassas oldukları döneme rastlamasıdır (Armaner, 1980: 101). Yoğun duygu dönemindeki ergen bu yıllarda hızlı gelişim göstererek otoriteye karşı kendi doğrularını savunmaktadır. Nitekim Resim 20’de, (K20)’nin cehennem kazanındaki insanın gülme sebebini otoriteye ve genel kanıya aykırı olarak “Bizim köyün imamı aşağıda (imam cehennemliklerin bile aşağısında ve gülen kişiden de zor bir durumda) ona gülüyorum” şeklindeki açıklaması ile iyi ve ahlaklı insan olmanın bilgi ve davranıştan ziyade “niyet ve amel” ilişkisine bağlı görmekte olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda medyanın dini figürleri olumsuzlama ve dini algıya zarar verme gücünün olduğunu da göstermektedir.

4. SONUÇ

Araştırma sonucunda, çocuktaki dini tasavvur gelişiminin, çocuğun yaş seviyesi, psiko-sosyal durumu ve zihinsel gelişiminin yanı sıra çocuğa verilen sevgi ve korku motifinden etkilendiği görülmüştür. 7-14 yaş grubundaki çocuklarda cennet ve cehennem tasavvurunun, bilişsel gelişimle eş zamanlı gelişim göstermesine karşın çocuğun aldığı eğitimin, yaşam biçiminin ya da çocuğun yaşadığı ölüm duygusu gibi bireysel tecrübesinin etkili olduğu tespit edilmiştir.

Cennet veya cehenneme yolculuk ölümden sonra vuku bulacak bir inanış olmasına karşın ilk dönem okul çağı çocuklarının ölüm hakkında bilgi vermeden ahiret hakkında yorumlamada bulunmaları, cennet ve cehennem çizimlerinde kişilerin ölmeden de yolculuk ettiklerini düşünmeleri, bu dönem çocuklarında, ölüm algısından önce cennet ve cehennem algısı oluştuğunu göstermektedir. Bununla birlikte çocukların, ölümü çağrıştıran cenaze, tabut, mezar ve mezar taşı gibi figürlere cehennem çizimlerinde rastlanmış olması ölümü bir ceza çeşidi olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

Çizdikleri resimler çocuklara yorumlatıldığında, cennet tasavvurunda “ödül ve mutluluk verici yer” algısı ve cehennem tasavvurunda “kişilerin işlediği hata ve günahların cezasının görüleceği yer” düşüncesini yansıttıkları görülmüştür. Cehennem çizimlerinde çocukların korktukları figürleri resmettikleri gözlemlenmiştir; çocuklar tarafından alev ve gece karanlığı, cehennemi sembolize etmiştir. Çocuklar, cehennem çizimlerinde yoğunluklu olarak koyu renkler tercih etmiştir. Resimler ve resimlerin yorumlanmasının sonucunda ilk dönem okul çağı çocukları için kötülüğün rengi; sarı, kahverengi, kırmızı ve siyah olarak tespit edilmiştir. Çocuklar şeytan çizimlerinde “kötülüğü siyah, kahverengi ve kırmızı rengi” olarak kullanmalarının sebebi olarak “kötülüğün derecesiyle şeytanın renginin koyulaşmasını” eş değer gördüklerini belirtmişlerdir. (K8)’e göre her günah işleyen kişi aynı renkte olmayacaktır, resimdeki kişi “çok kötülük yapan bir şeytan olduğu için simsiyahtır, yanındaki kahverenkli adam da daha az kötülük yapmıştır” (Resim 8). Buna karşın çocukların cennet çizimlerinde, yaz mevsimini yansıtan, yeşil ve rengarenk tonların yer aldığı görülmüştür.

İlk dönem okul çağı çocuk cennet resimlerinde, altından yapılmış ağaçlar ve paradan yapraklar görülmüştür. Çocuk dünyada kıymet gören değerlerin cennette de kıymet göreceğini düşünmüştür. Farklı yaş grubundaki çocuklar, dünyada yemekten zevk aldıkları yiyecekleri, cennette çikolatadan ırmaklar,

şekerden ağaçlar ve pastadan evler şeklinde resmetmiştir. Aynı zamanda cennette bulunan insanların özel güçlere sahip olduklarını; insanlara kanat çizerek, onları ninja kaplumbağa gibi resmederek yorumlamışlardır. 10 yaş altı çocukların cennette, kendileri ile birlikte yakın çevrelerini müstakil ve çok katı olmayan ev ile resmetmelerine karşın aynı çocukların cehennemde, evsiz, yalnız ve terk edilmiş insan çizdikleri görülmüştür. Resimler, çocukların cenneti 'birliktelik mekanı', cehennemi ise 'yalnızlık mekanı' olarak algıladığını göstermektedir. Çocukların, kendisini ve yakın çevresinden sevdiği kişileri cennette birlikte vakit geçirirken çizmelerine karşın, öfke duydukları yakın çevrelerini cehennemde tek başına çizerek onları cezalandırdıkları görülmüştür.

Araştırmada, medyanın özellikle televizyon programlarının çocuklar üzerinde bıraktığı etkinin olumsuz yönü olarak intihar girişimi⁸ yanlış ve eksik dini algı şeklinde görülmüştür. Filmlerde olağan üstü güce sahip karakterler, çocuklar tarafından Allah ya da peygamber şeklinde algılanmıştır. Küçük yaştaki çocuklar, cenneti basit yeşil bir kapı ve beyaz elbiselerin giyildiği bir yer olarak algılamakta, cehennemi şiddetli azabın görüleceği korkunun merkezi olan bir yer olarak algılamaktadır. Aile programı adı altında çocukların şahit oldukları ölüm, dirilme, cennet ve cehennem sahnelerinin çocukların ruh sağlığını olumsuz etkilediği görülmüştür.

Bu araştırmada "çocuklar, dinin olumlu telkinlerinin etkisiyle kendilerini cennette resmeder" varsayımı doğrulanırken; "çocuklar, duygusal yaklaşım ve aidiyetleri gereği ailelerini cennette resmeder" varsayımı doğrulanmamıştır. Çocuk, ailesiyle yaşadığı olayı ve durumu; mutsuzluk, kavga, birliktelik, ayrılık gibi yaşanmış geçmişi, algıladığı biçimde resmi kullanarak yansıtmıştır. Boşanmış ailelerde özellikle evde baskının, kavganın, huzursuzluğun yaşandığı ortamlarda bulunan çocuğun, sadece kendisini ya da kendisiyle birlikte sevdiği aile üyesini cennette resmettiği buna karşın sevmediği ya da sevildiğini hissedemediği aile ferdi ise cehennemde çizdiği tespit edilmiştir. Bu bulgu ile küçük yaştaki çocukların bilinçaltında bastırılmış olan korku, istek ve beklentilerini farkında olmadan resme yansıttıkları görülmüştür. Zira aile içerisindeki duruma üzülen çocuk bu konuları konuşmaktan kaçınırken, resme tüm samimiyetiyle bu gizli bilgiyi aktarabilmektedir.

Özetle, 7-14 yaş çocuk çizimlerinde cennet ve cehennem algısının adalet duygusu ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. İlk dönem okul çağı çocuğunun iyi ve erdemli algısı, egosantrizmin etkisiyle, kendisine yapılan iyi ya da kötü davranış, ilerleyen 9-12 yaş ile birlikte sosyal ilişkilerin iyi olması ve 12 yaş üstü çocuklar da ise yapılan iyilik ya da kötülükteki niyetin önemli olduğunu vurgulamasına geçiş şeklinde hiyerarşik bir sıralama gözlemlenmiştir.

Gelecekte "çocuklara adalet kavramı bağlamında ahiret anlatımının çocuk mutluluğu ile ilişkisi; medyanın çocuk intiharları üzerindeki etkisi; medyanın dini figürler üzerindeki etkisi" araştırılması gereken konular olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- AKDUMAN, G. Gültekin (2010). "Erken Çocukluk Döneminde Kardeş İstismasının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, ss. 115-126.
- ARAZ, Yeliz (2010), *Çocuk Kitaplarını Resimlemede Dijital Teknolojinin Kullanılması Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- ARICI, B. (2006). "Resim, Psikoloji ve Çocuğun Dünyasında Resim", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, S. 10, ss. 15-22.
- ARMANER, Neda (1980). *Din Psikolojisine Giriş*, Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.
- ARTUT, Kazım (2004). *Sanat Eğitimi Kuramları ve Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayınları.
- AYDIN, Derya (2006). *7-12 Yaş Çocukları Resimlerinde Kullandıkları Benzer Biçimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BATI, Duygu (2012). *4-12 Yaş Çocuk Resimleri ve Onların İç Dünyalarının Resimlere Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BAHADIR, Abdülkerim (2005). "Çocukluk Dönemi Din ve Değer Yapılanmasında Tv Yayınlarının Olumsuz Etkileri ve Çözüm Önerileri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, ss. 29-63.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit (1975). *Gelişim Psikolojisi*, Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.
- ÇANKARILI, Ali (2011). *Çocuk Resimlerinin Dili*, İstanbul: Zafer Yayınları.
- ÇAĞDAŞ, Aysel ve SEÇER, Zariye (2002). *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*, Konya: Nobel Yayın Dağıtım.
- KÖYLÜ, Mustafa, KILAVUZ, Akif, ORUÇ, Cemil, DAM, Hasan ve GÜNDÜZ, Turgay (2010). *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- DEY, Ian (1993). *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientists*, London: Routledge.
- DI LEO, H. Joseph (1983). *Interpreting Children's Drawings*, New York: Brunner-Routledge.

⁸ Televizyonda yayınlanan "Sırlar Dünyası" adlı filmde etkilenen Muhammed Karaman (9) adlı çocuk, evlerinin yanındaki ahırda kendini asarak intihar etmiştir, 18 Ekim 2004
[http://www.gazetevatan.com/-sirlar-dunyasi-ndan-etkilenip-intihar-etti-38344-yasam/](http://www.gazetevatan.com/-sirlar-dunyasi-ndan-etkilenip-intihar-etti-38344-yasam/,), 22.08.2017); 4'üncü sınıf öğrencisi Hatice Demir, bir televizyon sahnesinden etkilenerek "Ben de yeniden canlanacağım" diyerek eşarpla kendisini boğmuştur, 05 Mart 2007, [http://www.hurriyet.com.tr/haticenin-ailesi-yasta-6065444](http://www.hurriyet.com.tr/haticenin-ailesi-yasta-6065444,), 22.08.2017)

- ERSOY, Ali ve TÜRKKAN, Burçin (2009). "İlköğretim Öğrencilerinin Resimlerinde İnternet Algısı", *Elementary Education Online*, S. 8, ss. 57-73.
- GÜNDÜZ, Fatma (2007). *Okul Öncesi Dönem Çocuğunda Dini Tasavvurlara Psikolojik Bir Yaklaşım*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HALMATOV, Sultanberk (2015). *Çocuk Resimleri Analizi ve Psikolojik Resim Testleri*, Ankara: Pegem Akademi.
- KANICIOĞLU, Aysun (2009). *Cinsiyet Farklılıklarının Çocuk Resmine Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- KARASAR, Niyazi (1995). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd.
- KOÇ, Bozkurt (2009). "Çocuklarda Cennet ve Cehennem Tasavvuru", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 8, ss. 155-178.
- KOÇ, Bozkurt (2008). "Göstergebilimsel Bir Çözümleme: Çocuk Resimlerinde Cennet ve Cehennem", *Dini Araştırmalar*, S. 11, ss. 259-282.
- LOWENFELD, Viktor & BRITAIN, W. Lambert (1987). *Creative and Mental Growth*, New York: Prentice Hall.
- MALCHIODI, Cathy (2005). *Çocukların Resimlerini Anlamak*. Tülin Yurtbay (Çev), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- METİN, Özge (2009). *Ankara'da Yaşayan Altı Yaşındaki Yabancı Uyrıklı Çocuklarla Türk Çocukların Aile Resimlerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PAKTUNA KESKİN, Sabiha (2010). *Çocuk Çizgilerindeki Giz Çöp Çocuk*, İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- PEKER, Hüseyin (2000), *Din Psikolojisi*, Samsun: Aksiseda Matbaası.
- PITTS, V.Peter (1976), "Drawing the invisible: Children's conceptualization of God" *Character Potential: A Record of Research*, S. 8, ss. 12-24.
- SAN, İnci. (1979). *Sanatsal Yaratma, Çocukta Yaratıcılık*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- STERN, Erich (1964). *Resimle Psikolojik Teşhis*. Aydın Aydın (Çev.), İstanbul: Berksoy Matbaası.
- WEBER, Joseph, COOPER, Kathy, & HESSER, Jenny (1996): "Children's drawings of the elderly: young ideas abandon old age stereotypes", *Art Therapy*, S. 13, ss. 114-117.
- ULCAY, H. Sümeyye (2011). *İlköğretim Çağı Çocuk Resimlerinde Cennet ve Cehennem Tasavvuru*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAVUZER, Haluk (1982). *Çocuk Psikolojisi I Duygusal ve Toplumsal Gelişim*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- YAVUZER, Haluk (2007). *Resimleriyle Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi.